

De antinationalist

De Oostenrijkse minister Klemens von Metternich staat bekend als een aartsconservatieve staatsman, die er alles aan deed om revoluties de kop in te drukken en koste wat kost de machtsbalans te handhaven in Europa. Maar hij had zo zijn redenen om te streven naar rust en orde. **Ivo van de Wijdeven** vertelt er meer over.

Klemens von Metternich ging er prat op dat hij mensen 'dood kon vervelen' en zo besluiten kon doordrukken. Er zijn diverse gevallen bekend van mensen die gedurende een overleg met hem in slaap vielen. Zo deed de jonge Otto von Bismarck eens een dutje tijdens een oeverloze monoloog van Metternich. Dappere historici die zich in hem willen verdiepen wacht ook een enorm aantal langdradige brieven en Metternichs maar liefst achtdelige memoires. Toch kun je niet om hem heen als je de Europese geschiedenis bestudeert. Hij bepaalde bijna veertig jaar lang het buitenlands beleid van het Keizerrijk Oostenrijk, van 1809 tot het revolutiejaar 1848. In die periode legde hij het fundament voor de geopolitieke verhoudingen van de 19de eeuw.

Het begon allemaal op het Congres van Wenen (1814-1815), dat bijeenkwam om de Europese machtsbalans te repareren na de Napoleontische oorlogen, en waar Metternich de voorzittershamer zwaaide. Het Congres draaide de Franse Revolutie van 1789 terug en herstelde het *ancien régime* in ere. Dit vormde de aanleiding voor Metternichs imago van een bekrompen reactionair, geobsedeerd door de angst voor revoluties, en met een broertje dood aan liberale nieuwlichterij als parlementaire democratie of persvrijheid.

Zijn tegenstanders maakten hem daarom maar al te graag zwart en veel van wat er Europa in de 19de eeuw fout ging, kreeg Metternich in de schoenen geschoven. Historici deden dat, maar ook namen bijvoorbeeld Karl Marx en Friedrich Engels hem in hun *Communistisch Manifest* (1848) op de korrel als kwade genius van het volgens hen vermolmd 'oude Europa' van de vorstenhuizen. Ook werd de Oostenrijker uitgemaakt voor onverbeterlijke rokenjager.

In zekere zin hadden zijn critici gelijk. Metternich hield er ondanks zijn drie huwelijken een hele reeks maîtresses op na. En onder de zwakke keizers Frans I (1804-1835) en Ferdinand I (1835-1848) was

Het nationalisme groeide sterk in de 19de eeuw. Deze cartoon uit 1899 heet 'Hengelen in troebel water', en beeldt naties af als vissers die slechts uit zijn op hun eigen vangst (Cornell University Library).

het in de praktijk de machtige Metternich die in Oostenrijk aan de touwtjes trok – eerst als minister van Buitenlandse Zaken, vanaf 1821 als kanselier.

Diepe indruk

Gespeend van bescheidenheid zag Metternich zichzelf ook als 'rots van orde', die op het Congres van Wenen optrad als 'koetsier van Europa' om het continent na een kwart eeuw van oorlog weer

Metternich in 1810 (Porträtsammlung der Nationalbibliothek, Wenen).

in goede banen te leiden. Die periode is de sleutel om Metternichs politieke handelen te begrijpen. De Franse Revolutie en de reeks oorlogen die erop volgde hebben een niet te onderschatten indruk op hem gemaakt, en op veel van zijn tijdgenoten. Toen hij in 1788 op 15-jarige leeftijd ging studeren aan de universiteit van Straatsburg hing de verandering al in de lucht. De Verlichting had nieuwe ideeën over recht, staat en politiek gebracht, die ook aanhang vonden in de adellijke kringen

waarin Metternich verkeerde. Hij zag echter de gloedvolle idealen vrijheid, gelijkheid en broederschap na de Franse Revolutie ontaarden in de terreur van de guillotine en de verwoestende Coalitieoorlogen die Europese mogendheden zoals Oostenrijk, Pruisen, het Verenigd Koninkrijk, Spanje en Nederland tussen 1792 en 1815 voerden tegen de Franse revolutionaire legers en de *Grande Armée* van Napoleon.

Ook persoonlijk ondervond hij de gevolgen: hij was in 1793 net zijn vader in Brussel opgevolgd als gevolmachtigd minister (zeg maar stadhouder) voor de Oostenrijkse Nederlanden – het huidige België – toen de Franse revolutionaire legers daar binnenvielen en tot overmaat van ramp ook alle erfelijke bezittingen van de familie Metternich in de Rijn-Moezelregio veroverden, waar de jonge Klemens zelf was opgegroeid.

‘Ik haat oorlog...’

Daarna trad Metternich in het huwelijk met gravin Eleonore von Kaunitz-Rietberg, maar hij was niet veel thuis. In Oostenrijkse diplomatieke dienst reisde hij tijdens de Coalitieoorlogen kris kras door Europa om bondgenoten

bijeen te scharrelen voor de keizer van Oostenrijk. ‘Ik haat oorlog en alles wat die met zich meebrengt: het moorden, de pijn,

de plunderingen, lijken, amputaties en kadavers – en de verkrachtingen’,

schreef Metternich in 1814 aan een maîtresse. Maar de Europese vorsten bleven verdeeld en legden het lange tijd af tegen de Fransen. Als minister van Buitenlandse Zaken bewerkstelligde Metternich in 1812 nota bene zelf een bondgenootschap tussen Oostenrijk en Frankrijk.

Nadat de krijgskansen keerden voor Napoleon na diens noodlottige veldtocht naar Moskou, ontloopte Metternich zich echter als drijvende diplomatieke kracht achter een coalitie van Europese landen die het Franse leger in 1813 in de ‘Volkerenslag’ bij Leipzig wist te verslaan. Napoleon werd gedwongen af te

treden en vertrok naar Elba. Hij keerde terug met een milite – de beruchte Honderd Dagen – maar

vond uiteindelijk in 1815 zijn Waterloo. Toen werd er in Wenen al druk overlegd over de toekomst van Europa.

Geen Kleinstaaterei!

Metternich had daar uitgesproken ideeën over. Tijdens een bezoek aan Londen in 1794 had hij de Britse filosoof Edmund Burke ontmoet en beide heren vonden elkaar in hun afwijzing van de

radicale 'veranderingsdrift' van Franse revolutionairen. In plaats van idealisme moest altijd pragmatisme de boventoon voeren. Volgens Burke was het Britse parlement de belichaming daarvan. Metternich had ook grote bewondering voor het Britse staatsbestel. 'Als ik niet was wat ik ben, dan zou ik een Engelsman willen zijn', schreef hij eens. Wat Burke betitelde als 'historisch gegroeid constitutionalisme' – een evolutie naar parlementaire vertegenwoordiging met een vorst als staatshoofd – leek Metternich ook wel wat voor Europa, maar pas in de verdere toekomst: eerst moesten de puinhopen van de Napoleontische oorlogen worden opgeruimd.

Het 'oude Europa' werd daarom zo goed en zo kwaad als het ging weer opgelapt. Daar had Metternich ook nog een andere reden voor. Hij zag in het ontlukende nationalisme de volgende idealistische stroming die Europa in een verwoestende oorlog zou kunnen storten. In Spanje, Portugal, Griekenland, Italië en Duitsland gistte het al. 'Mijn meest geheime gedachte is dat het oude Europa aan het begin van het einde staat', biechtte Metternich profetisch op aan een maitresse.

Multinationale imperia als het Heilige Roomse Rijk waren volgens Metternich vóór de Coalitieoorlogen de beste garantie geweest voor het vreedzaam samenleven van verschillende nationaliteiten, religieuze overtuigingen en talen. Hij vroeg zich af hoe dat zou moeten in natiestaten met één taal en één volk binnen één scherp afgebakend gebied – zoals de nationalistenvilden. Bovendien was *Kleinstaaterei* – met invoerheffingen, wisselkantoren en andere barrières – funest voor de handel en dus voor de welvaart, aldus Metternich in een briefwisseling met econoom Friedrich List.

Geheime dienst

Onder leiding van Metternich hielden de vier grootmachten – Oostenrijk, Pruisen, Rusland en het Verenigd Koninkrijk – zich tijdens het Congres van Wenen doof voor nationalistische en liberale geluiden. Zo riepen ze bijvoorbeeld als vervanger voor het Heilige Roomse Rijk de Duitse Bond in het leven – de staten en staatjes die ruwweg het huidige Duitsland en Oostenrijk vormen. En ze tuigden een pan-Europees veiligheidssysteem op als extra garantie voor het vreedzaam samenleven van verschillende volkeren. Conflicten moesten voortaan aan de onderhandelingsstafel worden beslecht. Het behoud van de internationale machtsbalans werd heilig verklaard.

Binnen enkele jaren kwam er een reeks maatregelen bij om nationaal-liberale stromingen binnen de Duitse Bond de kop in te drukken. De aanleiding daarvoor was de moord op de uitgesproken antiliberaal Duitse toneelschrijver August von Kotzebue door theologiestudent Karl Ludwig Sand, in Mannheim in 1819 – het nationalisme kende veel aanhangers in de *Burschenschaften* (studentenverenigingen). Voor Metternich aanleiding om een conferentie van de Bondstaten bijeen te roepen, die resulteerde in de besluiten van Karlsbad. *Burschenschaften* én de vrije pers werden aan banden gelegd, liberale universiteitsdocenten werden ontslagen. Om de 'revolutionaire samenzwering' binnen de Duitse Bond op te rollen riep Metternich ook de *Mainzer Zentraluntersuchungskommission* (later omgedoopt tot *Informationsbüro*) in

het leven, een nieuwe geheime dienst, met het hoofdkwartier in Mainz dat spionnen over heel Europa uitstuurde. Dit was het instrumentarium van de 'politiestaat' die Metternich veel kritiek uit progressieve kringen opleverde, maar navolging kreeg in veel andere Europese landen.

Geslachtoffer

Met vereende krachten wisten de grootmachten lange tijd de geest in de fles te houden. Een revolutiegolf in 1830 sloeg stuk, maar in het 'Revolutiejaar' 1848 werd het tapijt toch onder het systeem dat Metternich had opgetuigd vandaan getrokken. Overal in Europa braken opstanden uit, ook in Wenen. Metternich vluchtte naar zijn geliefde Engeland, waar hij drie jaar bleef. Weense kranten beschuldigden hem van machtsmisbruik en zelfverrijking. Hij zou als kanselier vooral zijn eigen zakken hebben gevuld. Net als veel andere vorsten mocht de Oostenrijkse keizer Frans Jozef I na deze tumultueuze ontwikkelingen uiteindelijk op de troon blijven zitten, maar samen met zijn Europese collega's moest hij voortaan rekening houden met de liberale en nationalistische gevoelens van de steeds invloedrijkere burgerij. Metternich werd geslachtoffer: zijn politieke rol was uitgespeeld en zijn staatspensioen werd bevroren.

Metternich werd geslachtoffer: zijn politieke rol was uitgespeeld en zijn staatspensioen werd be- vroren

Vanaf de zijlijn bleef Metternich waarschuwen voor de gevaren van het nationalisme. In memoranda maakte hij zich hard voor een supranationaal federaal Duitsland, dat noch door Oostenrijk, noch door Pruisen gedomineerd mocht worden. Toch was dat laatste precies wat er gebeurde. Na de Oostenrijkse nederlaag in de Oostenrijks-Pruisische Oorlog van 1866 koerste Bismarck als kanselier – nu klaarwakker – aan op de vorming van het Duitse Keizerrijk met Berlijn als hoofdstad. Europa raakte steeds verder in de ban van het nationalisme met de beide Wereldoorlogen als tragische dieptepunten. In dat opzicht was Metternich een visionair, maar hij maakte dat allemaal zelf niet meer mee. De 'rots van orde' sleet zijn laatste levensjaren in zijn Weense villa en overleed in 1859.

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Zijn nieuwste boek is *Alle rafenlanden van Europa. De geschiedenis van Europa en zijn burens* (Unieboek/Spectrum).

VERDER LEZEN

► **Wolfram Siemann**, *Metternich. Strategist and Visionary*, Belknap Press, 2019